

BOEKBESPREKINGEN

DE BELGISCHE SINT-PIETERSBERG: 8 JAAR NATUURBEHEER

Speciale uitgave van *Euglena* (Kontaktblad van de Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieubescherming) 6e jaargang, nr. 2 (1987), 68 blz. Besteladres: M. Dumortier, Kortrijksepoortstraat 140, B-9000 Gent (België). Prijs: Bfr. 120.

Deze aflevering van *Euglena* is geheel gewijd aan flora en fauna van het Belgische deel van de St. Pietersberg. Aanleiding tot de samenstelling ervan is een evaluatie van de resultaten na acht jaar beheersactiviteiten die opgezet zijn en uitgevoerd worden door een groep vrijwilligers van de Belgische Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieubescherming.

Dit themanummer is echter méér dan enkel een evaluatie van hetgeen op vegetatiekundig en floristisch gebied is bereikt. Zo wordt bijvoorbeeld ook uitvoerig aandacht besteed aan recent uitgevoerde inventarisaties van verscheidene diergroepen. Voorafgegaan door een uitvoerige beschrijving van wandelmogelijkheden door vooral het gebied op de oosthelling van de St. Pietersberg, komen achtereenvolgens aan bod: dagvlinders, sprinkhanen, zweefvliegen, mieren, landslakken en zoogdieren. Ofschoon het ene hoofdstuk wat uitvoeriger is dan het andere, bevatten deze allemaal veel, en ten dele ook nieuwe, informatie over de fauna. Alle inventarisaties getuigen van de enorme biologische rijkdom van het gebied, zowel wat betreft aantallen soorten als het aandeel van de voor België zeldzame soorten hierin. Ter illustratie: er is in het gebied de aanwezigheid vastgesteld van niet minder dan 115 soorten zweefvliegen, 25 mieresoorten en 35 soorten dagvlinders. Uiteraard wordt ook uitgebreid aandacht gegeven aan de kleinschalige beheersactiviteiten en de resultaten ervan na een aantal jaren. De werkzaamheden zijn vooral gericht op het tegengaan van de degradatie van de soortenrijke kalkgraslanden en heischrale vegetaties, als gevolg van het ontbreken van doelmatig beheer. Om dit te bereiken worden delen van deze vegetaties in het najaar gemaaid waarbij het maaisel wordt verwijderd. Ook vrijstelling van bedreigde zeldzame planten (bijv. Jeneverbes en Mispel) en uitbreiding van open vegetaties door het kappen van boomopslag, vormen onderdeel van deze werkzaamheden. De effecten van het maaien worden vergeleken met de vegetatieontwikkeling op plaatsen die op een andere manier of in het geheel niet worden beheerd. De resultaten hiervan worden door middel van grafieken en tabellen duidelijk gepresenteerd. Hierbij is ook aandacht geschonken aan zowel de invloed van het gevoerde beheer op de bovengrondse structuur (biomassa) als aan de daarmee samenhangende soortensamenstelling in een aantal permanente proefvlakken. De positieve effecten van het maaien en afvoeren blijken hieruit duidelijk. Toch

worden de verkregen resultaten voldoende kritisch beschouwd omdat er bijvoorbeeld geen vergelijking is te maken met resultaten verkregen door schapenbegrazing.

Ofschoon het beheer zich in eerste instantie op de vegetatie richt, is er in deze aflevering ongeveer evenveel aandacht aan de dieren als aan de planten besteed. Jammer maar begrijpelijk is, dat enkele aansprekende diergroepen, zoals vogels en reptielen, niet aan bod komen.

De uitgave is uitgebreid geïllustreerd met tekeningen, grafieken, tabellen en foto's; bij laatstgenoemde zijn er ook een aantal waarop de groep in actie te zien is. Het hoofdstuk over de dagvlinders en hun fenologie is weergegeven in zowel de Franse als de Nederlandse taal. Alle andere artikelen zijn Nederlandstalig met een samenvatting in het Frans. De onderschriften bij de illustraties zijn allemaal tweetalig.

Deze aflevering van *Euglena* is niet alleen een waardevolle bijdrage aan de lange reeks van geschriften waaruit de grote natuurwetenschappelijke betekenis van de St. Pietersberg blijkt, maar is tevens een document van idealisme en enthousiasme van een groep jonge mensen die, met succes, pogen de biologische rijkdom van dit gebied voor verdere devaluatie te behoeden. Hierbij zetten ze zich niet alleen in door het jarenlang verrichten van beheerswerkzaamheden, maar combineren dit met het op verantwoorde wijze evalueren van de gevolgen van deze activiteiten voor flora en fauna. Bovendien zijn ze ook nog bereid en in staat dit alles op een aantrekkelijke wijze op papier te zetten, zodat een grotere kring van belangstellenden hiervan kennis kan nemen. Derhalve verdienen deze vrijwilligers van de BJNM grote waardering en respect. Dit zal iedereen na lezing van dit themanummer duidelijk zijn. Het is te hopen dat deze aflevering van *Euglena* ook in Nederland een ruime lezerskring zal vinden.

J.H. WILLEMS

HEIDE IN LIMBURG

L. ALLEMEERSCH, J. GEUSENS, J. STEVENS & L. RASKIN. Tielt, Lannoo en Rekem, Provinciaal Natuurcentrum, 1988. 128 blz., foto's, krtn., afbn., lit. opg. Prijs: 1.320 Bfr. (+ 65 Bfr. verzendkosten). Te bestellen bij: 1) Provinciaal Natuurcentrum Rekem, Populierenlaan 30, 3620 Lanaken (België), tel. 011/714444. 2) Uitgeverij Lannoo, Kasteelstraat 97, 8880 Tielt (België), tel. 051/402551. Een beperkt aantal exemplaren is verkrijgbaar aan de balie van het Natuurhistorisch Museum Maastricht voor het bedrag van fl. 72,50.

Dit voorjaar verscheen een begerenswaardig boek voor de lezers van het Maandblad. De titel "Heide in Limburg" doet vermoeden dat het hier de aan de oostzijde

van de Maas gelegen, d.w.z. op Nederlands-Limburgs grondgebied gelegen heiden betreft. Dit boek betreft echter de heiden op de andere hoge oever van de Maas, die van de Kempen, dus Belgisch grondgebied. Het lijkt wellicht vreemd, maar dat verschil maakt weinig uit!

Het biotoop van de heide stoort zich niet aan lands- of provinciegrenzen, sterker nog, grote heidecomplexen bepaalden zelfs de grenzen van de huidige staten en de provincies daarvan en zijn in dit opzicht letterlijk grensoverschrijdende landschappen. Alleen al om die reden verdient dit omvangrijke lezerspubliek dan alleen dat uit de Limburgse Kempen. De bewoners van geheel noordwest Europa, vanaf Portugal tot diep in Scandinavië en vanaf Schotland tot Pommeren kunnen hun heiden in die van de Kempen gemakkelijk herkennen. Waarom dat zo is kunt U al bladerend en lezend zelf ontdekken, maar U zult achtereenvolgens geïnformeerd worden over opkomst, bloei en verval van het "heide-tijdperk", over de cultuur- en de natuurhistorische aspecten en over de emotionele beleving daarvan. Een aparte paragraaf is gewijd aan de betekenis van de heide voor de schilderkunst, een thema dat in de nederlandse beschrijvingen van de heide tot op heden nauwelijks aandacht heeft gekregen. In de laatste twee hoofdstukken wordt uitvoerig ingegaan op het beheer van de laatste snippers aan heiderestanten in de Kempen (amper 1% van wat er nog rond 1800 aanwezig was). Het grootste deel is momenteel militair oefenterrein en niet toegankelijk, terwijl een 9-tal andere heideterreinen in de laatste decennia tot natuurgebied zijn verklaard. Deze reservaten worden apart besproken. Alleen hier vindt, voorlopig nog maar lokaal, een actief beheer plaats door middel van plaggen en maaien. Beweidings door het authentieke Kempische heideschapenras in kuddeverband werd nog niet geïntroduceerd, maar zal in de toekomst zeker een belangrijke rol gaan spelen in het beheer.

Een aparte vermelding verdienen de talrijke fraaie foto's in dit standaardwerk; met name de oude foto's (o.a. die van Massart uit het begin van deze eeuw) en de prentbriefkaarten uit dezelfde periode, die door hun rijkdom aan details zeer veel inzicht verschaffen in het voormalige beheer van turf steken, plaggen, maaien en de verschillende vormen van beweiding.

Tenslotte moet gewezen worden op de uitvoerige literatuurlijst; een aantal, juist voor de Limburgse Kempen belangrijke studies heb ik echter gemist zoals dat van Burny over "Het Landgebruik in en rond de vallei van de Zwarte Beek te Koersel in het begin van de twintigste eeuw", verschenen in het tijdschrift "Het oude land van Loon" (jrg. 41, 1986. p. 79-111) en van dezelfde schrijver over "Het vroeger en huidige voorkomen van de Jeneverbes op de Hoge Kempen" in "Wielewaal" (jrg. 51, 1985. p. 10-30).

H.H.

ONS KRIJTLAND ZUID-LIMBURG VI: KALKGRASLAND IN ZUID-LIMBURG

J.H. WILLEMS; pentek.: MARIONNE VAN DE KLASHORST. Hoogwoud, Kon. Ned. Natuurhist. Vereniging, 1987. 42 blz., ill., tab., bijlagen, lit.opg. Wetenschappelijke Mededelingen K.N.N.V., nr. 184. Prijs (incl. verzendkosten): leden f 8,—, niet-leden f 12,—. Besteladres: Bureau K.N.N.V., Burg. Hoogenboomlaan 24, 1718 BJ Hoogwoud; giro-rekening 13028.

Binnen de bekende reeks "Wetenschappelijke Mededelingen" van de K.N.N.V. verscheen onlangs deel VI in de speciaal op Zuid-Limburg betrekking hebbende serie "Ons Krijtland Zuid-Limburg", dat ditmaal geheel gewijd is aan het kalkgrasland in deze bijzondere uithoek van Nederland. Aangezien het hier een van de soortenrijkste plantengemeenschappen van Nederland betreft die binnen ons land bovendien vrijwel beperkt is tot Zuid-Limburg, verdient deze publikatie in dit Maandblad onze bijzondere aandacht.

Zuidlimburgse kalkgraslanden ofwel krijthellinggraslanden zijn bij de meeste (veld)biologen en ook bij de niet-professionele natuurminnaars in heel Nederland vermaard om hun bijzondere soortensamenstelling en -rijkdom. Samen met de karakteristieke helling-loofbossen bepaalt dit vegetatietype het eigen gezicht en karakter van natuur en landschap in Zuid-Limburg. Deze onbemeste, schrale, laag-productieve en (in het verleden) meestal extensief, periodiek (door schapen) beweide en daardoor zeer soortenrijke graslanden vormen voor Nederland niet alleen een biologisch (m.n. botanisch) uiterst waardevol type natuurgebied, maar zij zijn daarnaast evenzeer als een cultuurhistorisch erfgoed te beschouwen, een getuigenis van het leven en streven van onze voorouders.

Dat deze graslanden zich al vele jaren in een grote belangstelling mogen verheugen, komt onder meer tot uiting in het grote aantal publikaties (studies, rapporten, artikelen, etc.), dat er tot op heden over verschenen is, waaronder vele bij ons Genootschap. Het eerste complete overzicht en tevens de eerste Nederlandse studie van de vegetatie der Zuidlimburgse kalkgraslanden verscheen in 1953 van de hand van W.H. Diekmont & A.J.H.M. van de Ven (voor de Hogere planten) en J.J. Barkman (voor de Lagere planten), destijds uitgegeven in de reeks Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg (Reeks VI). Deze studie bevatte ook de eerste (samenvattende) tabel van de plantengemeenschappen van het kalkgrasland.

Nu, na ruim 30 jaar, is er een nieuw totaaloverzicht verschenen, ditmaal van de hand van J.H. Willems en in de vorm van een Wetenschappelijke Mededeling (W.M.) van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging (K.N.N.V.). De in deze W.M. als losse bijlage opgenomen tweeledige vegetatietabel is de eerste over-

zichtstabel van de Zuidlimburgse kalkgraslanden in meer dan 30 jaar en daarmee de meest recente.

De auteur is in Zuid-Limburg geen onbekende; al meer dan twee decennia verricht hij hier onderzoek aan dit bijzondere vegetatietype hetgeen al diverse publikaties van zijn hand heeft opgeleverd, waaronder de uitgebreide studie (1975) over de kalkgraslanden van het grensoverschrijdende St.-Pietersbergcomplex. De nu verschenen W.M. geeft in gecompriëerde vorm een zeer goed overzicht van de stand van het door de auteur opgezette onderzoek naar zowel de vegetatie, de bedreigingen en het beheer dat noodzakelijk is om deze soortenrijke graslanden ook voor de toekomst te behouden. Zo is door jarenlang experimenteel onderzoek aan permanente proefvlakken meer inzicht verkregen in de levensvoorwaarden en het herstelvermogen van de kalkgraslandvegetatie. Van het weinige kalkgrasland dat Zuid-Limburg nog rijk is, is op dit moment wellicht meer kennis van het functioneren ervan dan van enig ander oecosysteem in Zuid-Limburg.

In een tiental hoofdstukken gaat de auteur op een overzichtelijke, beknopte wijze in op vele aspecten van het kalkgrasland. Allereerst wordt een algemeen historisch kader geschetst waarin het ontstaan en de ouderdom alsmede de vroegere functie en het gebruik ter sprake komen. Zo blijkt bijvoorbeeld dat de situering van bepaalde grootschalige pre- en vroeghistorische cultuurmonumenten een rol kunnen spelen bij het bepalen van de ouderdom van kalkgraslandgebieden.

Ook aan de verspreiding van dit vegetatietype buiten Nederland wordt aandacht besteed alsmede aan de syntaxonomische plaats die de Zuidlimburgse kalkgraslanden daarin innemen. Daaruit blijkt onder meer dat de Zuidlimburgse kalkgraslanden niet alleen binnen Nederland, maar ook in Europees verband grote betekenis hebben aangezien hier sprake is van een arealgrens. De beschrijving wordt vervolgens toegespitst op de situatie binnen onze lands-

grens (i.c. Zuid-Limburg). Afgezien van een aantal kleine terreintjes is een overzicht van het huidige areaal in Zuid-Limburg snel gegeven. Op ongeveer een 20-tal terreinen worden nog kalkgraslanden aangetroffen. Het oppervlak ervan varieert echter nogal sterk: van enkele tientallen vierkante meters tot enkele hectares. Het totale areaal van alle resten kalkgrasland bedraagt volgens deze W.M. in Zuid-Limburg momenteel ca. 20 ha, hetgeen wellicht ca. 5% is van wat er in onze regio ooit aan kalkgrasland geweest moet zijn.

De Zuidlimburgse krijthellinggraslanden vertonen een opvallende variatie en verscheidenheid, hetgeen direkt samenhangt met de bestaande grote verschillen in klimaat, expositie, hellingshoek, oppervlakte, beschaduwing, voormalig gebruik, bodemkunde en historie. De floristische verscheidenheid binnen de nog bestaande restanten kalkgrasland wordt besproken aan de hand van de los bijgevoegde overzichtstabel. Daarbij wordt de nadruk gelegd op het verschil tussen het oostelijk en het westelijk deel van Zuid-Limburg. Deze tabel die, in navolging van zijn voorganger, uit twee deeltabellen bestaat — de Hogere planten (vnl. grassen en kruiden) en de Lagere planten (vnl. mossen) —, is gebaseerd op 300 vegetatieopnamen, verdeeld over een 13-tal terreinen waaronder één in Duitsland en één (grotendeels) in België. In aansluiting op dit overzicht volgt een korte karakteristiek van de in de tabel opgenomen terreinen, waarin aandacht voor de ligging, het voormalig gebruik, de bedreiging en het beheer. Het betreft hier: St.-Pietersberg (de tabel heeft betrekking op het nog steeds zeer rijke Belgische deel, terwijl in de tekst vooral het Nederlandse deel besproken wordt), Zure Dries (Savelsbos; een voormalige wijngaard in een bos?), Bemelerberg, Hoefijzer (bij de Bemelerberg), Schiepersberg, Gerendal (Laamhei en Experimenteerhelling), Vosgrubbe, Berghofweide, Eyserbos, Wrakelberg (Wrakelberg, Wrackelberg), Kunderberg en Wilkensberg (Duitsland nabij Vaals).

In het hoofdstuk over het kalkgrasland als oecosysteem wordt nader ingegaan op de levenscycli van de Hogere planten (Phanerogamen), de invloed van de moslaag op de kieming en vestiging van Hogere planten, de zaadvoorraad in de bodem en de zaadverspreiding waarbij de belangrijke rol die rondtrekkende schaapskudden (vroeger) vervulden als dragers/verspreiders van vele plantezaden (exo- en endozoöchoor transport) nog eens onderstreept wordt. Via (destijds eveneens schrale) wegbermen en holle wegen trokken ze onder leiding van een scheper al grazende van het ene schraalland naar het andere.

Aan de verschillende vormen van beheer, die voor het behoud van deze half-natuurlijke levensgemeenschappen van essentieel belang zijn, wordt in hoofdstuk 8 aandacht besteed. Aan bod komen zowel "niets doen" (hetgeen een successie via struweel naar een gemengd loofbos tot gevolg heeft) en de negatieve effecten van bemesting met kunstmest alsook de invloed van maaien, branden en schapenbeweiding. In aansluiting op het laatste wordt kort ingegaan op de recente herintroductie van periodieke schapenbegrazing (binnen een raster) als beheersmaatregel op tot voor kort uitsluitend gemaaide terreinen zoals de Kunderberg, Schiepersberg, Berghofweide en het Nederlandse deel van de St.-Pietersberg. De resultaten op de Bemelerberg en het nabijgelegen Hoefijzer, die sinds 1978 door (mergelland)schapen begrast worden, liggen er niet om: na 10 jaar kunnen ze tot de soortenrijkste kalk- en heischrale graslanden van Nederland gerekend worden.

Uit het hoofdstuk "huidige bedreigingen" blijkt echter dat het in het algemeen goed geregelde inwendig beheer van de reservaten geen garantie meer biedt voor het voortbestaan op lange termijn van de veelal geïsoleerde kalkgraslandrestanten. Oorzaken: inspoeling van (drijf)mest vanuit aangrenzende (hoger gelegen) percelen akker-

land/weiland, de invloed van de toevoer van voedingsstoffen via de atmosfeer (de zgn. "zure regen"), de geïsoleerde ligging van de meeste terreinen, het moedwillig uitgraven/-steken of uitplanten/-zaaien van soorten.

In het laatste hoofdstuk wordt tenslotte ingegaan op het belang van het voortbestaan van deze voor ons land toch wel zeer bijzondere plantengemeenschap.

Bij het doorlezen van dit over het geheel genomen voortreffelijk en goed gedocumenteerd overzicht van het Zuidlimburgse kalkgrasland heb ik toch enkele aspecten gemist. Het is jammer dat in deze W.M., die toch een samenvattend algemeen overzicht van kalkgrasland in Zuid-Limburg beoogd te geven, nergens gesproken wordt over studies welke buiten de Rijksuniversiteit Utrecht aan de Zuidlimburgse kalkgraslanden zijn verricht. Ik denk daarbij in de eerste plaats aan het onderzoek dat vanuit de Katholieke Universiteit Nijmegen aan het terrein van de Wylré-akkers heeft plaatsgevonden (zie o.a. N.H.M. 72(8): 136-143). Het ontbreken van dit kalkgraslandreservaat in deze publikatie beschouw ik als een gemis, temeer daar het een goed voorbeeld is van (abiotische en biotische) natuurtechnische milieubouw (= het treffen van verbeteringsmaatregelen zodat bepaalde vegetatietypen – in dit geval kalkgrasland – opnieuw tot ontwikkeling komen). Het onderzoek van de Wylré-akkers heeft nl. aangetoond dat een voormalige akker op ondiepe kalkbodem na beëindiging van het agrarisch gebruik (1963) door het toepassen van een kalkgraslandbeheer binnen een aantal decennia een ontwikkeling ondergaat naar een buitengewoon interessante, halfnatuurlijke schrale graslandvegetatie met een hoge soortendiversiteit (krijthellinggrasland met (nog?) elementen van productievere graslanden alsmede fraaie zoomvegetaties) en met een juist beheer kan evolueren tot een

goed ontwikkeld en stabiel kalkgrasland. Vanuit het oogpunt van natuurbehoud en -beheer een uiterst bemoedigend vooruitzicht. De Wylré-akkers vertonen in dit opzicht veel gelijkenis met de (onderrand van de) Wrakelberg die tot in de 50er jaren als akker in gebruik is geweest en nu een geslaagde regeneratie van kalkgrasland op voormalig bouwland genoemd kan worden. Aan deze vorm van natuurbehoud ten aanzien van de ontwikkeling van kalkgraslanden in Zuid-Limburg wordt over het geheel genomen nog relatief weinig aandacht besteed.

Een ander en meer algemeen aspect waarvan in deze W.M. helaas geen aandacht wordt besteed, betreft de plantengeografische indeling van Nederland in relatie tot deze krijthellinggraslanden. Een kaartje zoals dat door Diemont & Van de Ven in 1953 werd gepubliceerd, zou daarbij heel illustratief geweest zijn. Het tot Zuid-Limburg beperkte Krijtdistrict, waarbinnen alle krijthellinggraslanden gelegen zijn en die in feite dit plantengeografisch district bepalen, wordt in deze W.M. slechts op één plaats (blz. 13) terloops genoemd.

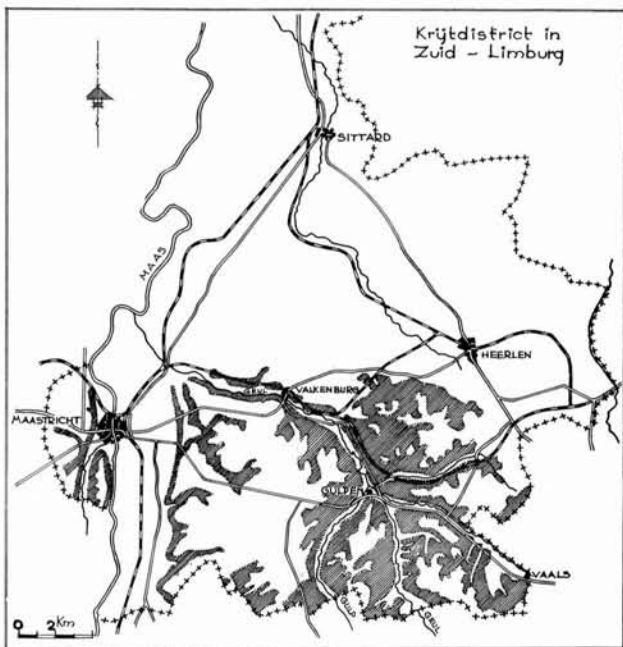
Verder zouden in relatie tot het voorgaande ook enkele verspreidingskaartjes van karakteristieke kalkgraslandsoorten in deze W.M. op hun plaats zijn geweest, temeer daar er in de inleiding expliciet naar verwezen wordt. Ook het volledig ontbreken van foto's, waarbij dan gedacht zou kunnen worden aan zowel historisch als recent materiaal, beschouw ik als een gemis.

Al met al is, ondanks bovenstaande punten van kritiek, in deze publikatie in een gecompriëerde vorm en op een overzichtelijke wijze een schat aan informatie bijeen gebracht over deze "botanische schatkamers" van Zuid-Limburg.

Voor iedereen die belangstelling heeft voor de flora en vegetatie van het kalkgrasland alsmede het behoud en beheer ervan en die bovendien in een kort tijdsbestek goed geïnformeerd wenst te worden omtrent deze uit zowel natuurwetenschappelijk, landschapelijk als cultuurhistorisch oogpunt buitengewoon waardevolle levensgemeenschap, vindt in deze W.M. een uitstekend en gedegen overzicht.

Het werk is bovendien op een bijzondere wijze geïllustreerd met enkele fraaie pentekeningen van de hand van Marionne van de Klashorst. Ook zij is bij ons geen onbekende. In 1982 ontwierp zij de boeiende expositie "Kalkgraslanden, natuur in mensenheden" over diezelfde Zuidlimburgse kalkgraslanden in het Natuurhistorisch Museum Maastricht (zie N.H.M. 71(2): 23-26).

Moge het hier besproken werk, dat ik iedere lezer ten zeerste kan aanbevelen, naast het vergroten van de kennis van kalkgraslanden vooral ook een stimulans zijn voor het behoud danwel herstel en een juist beheer van de ons nog resterende kalkgrasland-eilandjes in onze huidige door drijfmest overspoelde agrarische cultuursteppe.

De gearceerde gebieden tonen de plaatsen in Zuid-Limburg, waar het krijtgesteente aan de oppervlakte treedt (uit: DIEMONT & VAN DE VEN, 1953). De kalkgraslanden van Zuid-Limburg. Publ. Natuurhist. Genootschap in Limburg, Reeks VI).